

Л2005

2591 к

насы

Асқар Алтай

Алтай новелласы

АСҚАР АЛТАЙ

АЛТАЙ
НОВЕЛЛАСЫ

Роман-миф
Повесть-притча
Новелла

Алматы
“Өлке”
2001 ж.

ББК 84Қаз 7-4

А 46

Алтай А.

Алтай новелласы: Роман-миф, повесть-пригта, новелла. — Алматы: «Өлке» баспасы, 2001 — 292 бет.

ISBN 5-7667-9573-4

Әдебиетімізде ұлы Байтұрсынов көркем прозаның роман, повесть, новелла жанрын “ұлы, ұзақ, ұсақ” әңгіме деп жіктепті. Бұл жинақ та Ахаң айтқан жанр сипатына сай жасақталған, шығармалар новелла табиғатына тән жазылған.

“Алтай балладасы”(Алтайдың алқызыл модағайы) романында алтайлық саяқ аңшы мен жыртқыш аюдың бір қызға ғашық болуы, олардың жалғыздықтағы жанкешті тағдыр-талайлары, психологиялық күйі табиғатпен шендесе суреттеледі.

“Алтай элегиясы” (Қызыл бөлтірік) хикаяты мен “Алтай новелласы” (Кержақтың кері) әңгімесі де романмен астарлас, рухани әлемі тұтас дүниелер. Жинақ көркемдік қуатымен, мазмұн сонылығымен, стильдік ізденісімен ерекшеленеді.

А 4702750201
00(05)-01

ISBN 5-7667-9573-4

© Асқар Алтай, 2001 ж.

© «Өлке» баспасы, 2001 ж.

Табиғаты бөлек, танымы терең

— “Жалын” журналынан Асқар Алтай дейтін автордың “Алтайдың алқызыл модагайы” дейтін романын оқыдым. Табиғаты бөлек, тартымды шығарма екен, қарап шықшы! — деді Қастек Баянбаев бір жолыққанда.

Мақтауға келгенде мейлінше сараң, әрі әдебиет ісіне айырықша адал қарайтын, өзі қылдай халтураға барып көрмеген Қастек сөзіне имандай сенетінім бар, бекер айтпаған шығар деп, әлгі роман басылған “Жалынның” екі санын тауып алып, “жігітті қыз мақтаған — ел жақтаған” дегендей, оқи бастап едім, алғашқы сөйлемдерден бастап-ақ бірден түбіне жылымдай тартып алды да кетті...

Асқар атты жігітпен атустілеу ғана таныс болатынмын: көрген жерде ағалап амандасып, сыпайы қоштасып жүретін. Бұл жолы оны қаламы қатып та, қалыптасып та болған, бұғаналы, бұлшық етті жазушы ретінде қапысыз танып білгендеймін.

Қастек айтса айтқандай, бұл бір шынында табиғаты бөлектеу біткен, танымдық тереңдігі көркемдігінен кем түспейтін кесек шығарма екен. Бәрі десем күпірлік болар, әйтсе де біздің бірқатар жазушылар тақырыбына терең бойлап бармай, әй, осылай шығар деген жобамен долбарлап тарта беретіні бар. Өзі жазып отырған дүниенің іші-сыртына терең үңілмей, сылдыр сөзбен сыдыртып өте беретін әлгіндей шығарманы

оқығанда не сүйсінбейсің, не түсініп түйсінбейсің. Ренішіңді айтайын десең, ерін бауырына ала тағы тулайтынын біліп, жауырды жаба тоқып жүре бересің.

“Алтайдың алқызыл модагайының” авторы алдымен не жазатынын жақсы зерттеп біліп алған. Аңызбен астасқан шығармадағы аңшы мен аю, тіршілік пен тұрмыс шынайылығы, жазушы шеберлігі кім–кімді де селт еткізеді. Асқардың аюы аюша “ойлайды”, аюша “әрекет етеді”, түйесі — түйе, жылқысы — жылқы, сөйте тұра солардың түйсігіне, ойлы әрекетіне имандай ұйып сенесің, иланасың. Нанымсыз, жалаң сөйлеу деген атымен жоқ. Бәрі де өз табиғаты, қаз–қалпындағы тіршілік–тынысы, тұла бойы, болмысымен суреттеледі.

Романның өзі баяндау бағытында жазылғанмен, оқырманды жалықтырмай тартады да отырады. Шым–шымдап шымырлата бойды алған шығарма әуеніне елітіп, әжептәуір қомақты дүниені қалай оқып шыққаныңды аңғармай да қаласың. Бұл жалаң тамсану емес, жақсы шығармаға сүйсіну, әдебиетке белді бір өкілдің қосылғанына қуану.

Қазір қазақ прозасына деген ризашылығымды мына соны шығарма одан әрі ұлғайта түскенін жасырмай айтамын.

Бүгінгі қолданыстан шығып қалған “модагай, қаптагай, дең, шеріп” сияқты тағы басқа көне ұғым атауларын осы кітап арқылы білгенімді намыс көрмеймін.

Шынайы шығарма әсерінен туган бір үзік сыр осындай. Егер менің сөзіме сенбей, пікіріме күмән келтірушілер табылып жатса, Асқар Алтайдың романын оқып шықсын. Содан кейін сөз таластыра жатармыз.

Сөкен Иманасов, ақын.
“Қазақ әдебиеті”, 26 маусым, 1998 жыл.

АЛТАЙ БАЛЛАДАСЫ

Алтайдың алқызыл модағайы

Роман-миф

*Төңірі жолықтырған арыс
азамат Альберт РАУға арнаймын*
Автор

БЕТПЕ—БЕТ

Қарағай мен самырсыны селдір күңгей . Құлама күңгейдің күрешелі шымын қадай басып, қабырғалай кесіп, қиялай түсіп келе жатқан салт аттыға Алтайдың ақ төс қара аюы — Айқоңыр бүгін де тесіле қалған.

Айқоңыр демін адамша ішіне тарта орнынан тапжылмай тұр. Қара тастай қатқан алып тұлғасын атан үшқатпен аралас өскен ырғай мен тобылғының тұмсық батпас бүрі күргейлеген. Әлгінде ғана Атқыбұлақтың биігінен аста-төк ақтарылған сарқырама астынан малмандай болып шықса да, бой-бойын белгісіз ыстық буып, қара тұмсығын суық тер басқан. Бүк қысқан ұры қолтық іші алқымын ісіңтіп, тынысын тарылтса да шыдаулы. Жалтандау жалама беткеймен еңкейген құла құнанды қыз — бойжеткен Бұлабике үшін шыдаулы. Бірақ... шыдамның да шегі бар.

Хайуанның қоңыр көздері қашаудай қадалып, салт аттыны жазбай баққан. Сәл жиырылған танауы да пысылдамайды. Қос аяқтай тік тұрған қалпы қалың бүрдің арасынан сығалай, күдіс жауырыны күжірейіп,

Модағай — шұғынық гүлі (ежелгі қазақ-қалмаққа ортақ сөз)

жауын баққан жыртқыштай ұрлана, бойын жасыра, молак мойнын асыра түседі. Түкті қабағынан құйылған ащы терден кілегейленген жанарын май басқан мүйіз—мүйіз алақанымен сыйпап қояды. Төбеден тік шаншылған шілде күнінің өткір жүзі қоян—қолтығына дейін терлете түскен. Жел—күзсыз тымық, терең қолтықтың іші бүктеніп, жаңа ғана сарқырама астынан салқындап шыққан Айқоңырдың тұла бойын балбырата босаңсатып жіберді.

Балбырай иіген тәнін шыжым—шыжым шымырлата бас көтерген бұла сезім қуалап өтті. Сол—ақ екен хайуанды бөлек бір ойнақы күй биледі... Ол бар дүниені ұмытып, салт атты, сәнді киімді жанға жанарын суғарған да қалған.

Ал жанарын тіккен жан болса — асықпай аяндай келіп, құла құнанды отқа қойып, белін қынаған ұзын тайжақысын шешіне бастады. Айқоңырдың да тағаты таусылып, жаны қыстығып барады. Сонда да сабыр сақтап, сыналай қарап, қуалай көз салады: бойжеткен төбесіндегі бұлғын бөркінен іліп алып, қына түсті сақтиян етігіне дейін шешіп тастай салғанда, ақ тиіндей тәні бір сәт жарқ ете қалды... Хайуанның жанары жасаурап, қарадай қарықты. Нағыз еркектік күшіне келе толысқан, бабы келіскен оның да тәні тоят тілей шириқты.

Қыз төбесіне түйген қара шашын тарқатып кеп жіберіп еді, жұмыр бөксесіне дейін жауып қалды. Аюдың миы мұздап, қаны суып, бойын бір ызғарлы күй биледі. Ұлы жонын жосыған суық тер қара қылшығын қуалады. Күректей табандары шалғынды қара жерге жабысып, теректей бойы сымдай тартылып, күбідей майлы денесі ара талағандай дуылдап, қозғала алмай қалды.

Бойжеткен денесі шыбықтай солқылдаған күйі биік кереге жартастың басынан атқылай құлаған мол судың астына енді. Айқоңыр кірпік қақпаған жасқа толы көзін жұмды. Көз құйрығынан жас парлады.

Суыр інінің аузындай үңірейген тесіктен атқылаған бұлақ қыран қонақтар биік тас қабырғадан құлап, төмен қарай моншақтай шашырап, перде тұта ақ көбік ағын саулаған. Жалаңаш ақ тән сол аппақ ағынға жұтылған. Кенет қыз денесі судан шолп еткен шабақтай шоршып шыға келді.

Қыз ағын астына қайта кіріп кетті. Айқоңырдың ет жүрегі ел—сел еркінен айырылып, көзі тұнды. Бойжеткен қаңтардың мұзындай тіл байлайтын суық суға шыдамады білем, іле атып шықты. Сүңгідей сұлу тәнін күн сәулесіне сүйдіре балтырын сыйпаған жасаң үстіне оңашалау барып бой түзеді.

Айқоңыр үнсіз тыншығып қалды...

Күн сәулесі сұғын қадаған балғын тән аюдың нәпсісін алып, ойнақы сезімін оятып жіберді. Қыз денесіне тұнған мың сан мөлдір моншақ күнге шағылып, құбақандай құбыла ойнады. Сәулеленген су тамшылары қардай тәнге сиқырлы шұғыла, тілсіз тылсым құпия жинап, хайуанның жұлын—жүйесінде жынды бір сезім ағыны ыркын алып бара жатты... Бойжеткен су шайған шашын сілкіп, ырғала басып күнге қыздырылған сайын әлгіндегі асау ағын аю бойында күш алып, еркін билей түсті. Айқоңырдың ерік—жігері еріксіз көніп, шекердей еріп, әйел тәнінің өзіне ғана тиеселі ерекше сұлу, тартымды құдіретіне арбалып қалды.

Қындай белді қайыңдай мүсін қанын қыздырып, сезім—сауанын суғарған сайын өз—өзін ұмытқан хайуан бойын бағып тасаланғанды да қойған. Алдындағы қалыңды жапыра аттап та кеткен. Қызылған қан да, қиналған жан да шыдатпаған... Бар—жоғы ат арқандай аралықтағы ашық алаңқай шегінен шыға келді. Әлде бір алақұйын арда сезім анадан тумай жалаңаш тәнге деген аңсарын аудырып өкетті. Ет жүрегі дүрсілдей, қызыл қаны таси, аңсар ағзасы басына шаба шарқ ұрған. Асау ағза ыркын алып, ырғын күй күйледі. Кілегейленген көзін көк тұман басып, ағзасы асып, қызылған тәні байыз таба алмай, қуынған жаны құйындай қыдырған. Алып денесі бір ысып, бір суынған.

Алаңқай шетінен алпамсадай Айқоңыр пайда бола кеткенде бойжеткен қыз да, құла құнан да алғашқы сәтте аңдамай қалды. Аю орнынан не қозғаларын, не қозғалмасын білмей әлден уаққа состиып тұрып қалғанда ғана жылқы жануар сезген. Оқыстан пайда бола кеткен жыртқышты қайдан көрдім дегендей құла да құлағын қайшылап, бой сала, мойнын ие үркектей қарады. Кенет

танауын шүр еткізе тартып, шаптырып дәреттеп те жіберді... Сонда ғана ту сыртын берген бойжеткен секем ала бұрылған. Бұрылған бойы қарақат көздері шатынай, кірпігі қағылмай қатып қалды. Күн қыздырған алау жонын мұздай тер жапты. Жаны жанарында ойнаған. Ұлы бір үрей биледі. Тіл тартылып, жан шошынып, төн тоңазыды.

Шошынғаннан қолма—қол зәр төгіп, тер үгіп қалған құла жануар да тірсектері дірілдеген күйі теріскейге ұмтылды. Қарағайы мен ұшқаты қалың тік беткейге жанұшыра шатқаяқтай борбайлады. Тұяқ астында жіліншіктей ұшқат тамырлары сынып, кеудеден көк бүрлі бұтақтары кескілей кескестеген. Жыртқыштың суық сұсы, албасты мысы басқан жануар шұрқырай, шырқырай кісінеген.

Үрейлі үннен қыз да селт еткен... Айқоңыр да елең еткен... Бойжеткен шала—мала ес жиды. Аю айналасын аңдады. Адамды да, аңды да қилы сезім құйындай соғып—соғып өткен. Бірінде — құты қашқан үрей, енді бірінде — соқыр сезім иелеген құмарлық. Қыздың қол—аяғына қорғасын құйғандай қозғала алмай, үрейден үні өшсе, аюдың арқасы қыза ағзасы асқан... қаны тасқан. Бір сәт адам бойындағы есті үрей мен аң бойындағы ессіз құмарлық шарпысып қалды.

Екі жанды да екіұдай сезім құшағында есеңгіреп тұрды. Бірақ бұл тұрыс ұзаққа бармады білем, Айқоңыр орнынан оқыс қозғалған мезетте Бұлабике де бетін теріс бұрды. Борықтай төн көкпеңбек табиғат қоршаған мынау маңда естіні ғана емес, ессіз тағының да еркін алып, тағатын тауысып қойған еді...

...Осыдан тура екі күн бұрын Атқыбұлақ басындағы жол—жөнекей жантая кететін жатағынан пысынап оянып кеткен Айқоңыр өз көзіне өзі сенбеген. Екі аяқты пенде атаулы жолай қоймайтын Атқыбұлаққа өлде біреу аяқ басыпты. Өзі тағы еркін. Су астына шомылып жүр. Басында аю да тіксініп қалды. Дерев бойын екі аяқтыдан аулақ салғысы келді.

Бірақ хайуанды беймәлім бір жай өзіне сиқырлай тартып, тұра жөнелуге тежеп қалған. Ол — әйел затының тұттай жалаңаш төнітін.

Айқоңырды күдіретті күш ұстап қалды да, біртіндеп өз ырқына бағындырып та алды. Алғашқы сәттегі аппақ адам денесіне деген таңырқау, қызықтау сезімінен соң төніп иіткен, жұлын—жүйесін қыздырып, ағзасын қоздырған әлде бір аңсау сезімге бой алдыртқан. Екі күннен бері түс әлетінде әлгі жанды алыстау жатақ маңынан қарауылдап, шақырайған күн астында терге шылана баспалай бағуды шығарған. Бойы үйрене келе ара қашықтықты азайта түскен. Күн санап жақындап, алақұйын арда сезім соңынан ерген... Тіпті, кеше қыз бұлақ басынан аттанысымен, соңынан иіс ала бұл да жөнеген. Қаражалдың қимасына жақын қалың қарағайлы ойпанда орын тепкен Бұлабике ауылының белеңінен бой салған. Түн баласында да бір соғып өткен еді. Енді міне, су шайған сүйіріктей мүсін сезімін билеп, сүмендей ұмтылғаны.

Ұлы үрей есін алған ессіз Бұлабике болса, кереге жартастың шырқау шекесіндегі көнектей көмейден шапши құлаған тау бұлағының сарқырамасы астына қайта қойып кетті. Айқоңырдың көз алдында сәтке жарқ етіп, ізінше су ағыны жұтып қойды. Бұлабике көрінбей қалды.

Сол—ақ екен алып аю айырылып қалдым ба дегендей бүлкектей жөнелді.

Ақ тұман тұтқан су шымылдығы астына ес—түссіз еніп кеткен бойжеткен мұздай ағыннан төні түршіге санасы сауықты. Көз тұна құлаған аппақ ағын — су пердесі мен қабырға қара тастың ойық қолтығы арасы әжептәуір ашық еді, тісі—тісіне тимей сақылдаған сұлу қыз шашыраған су тамшыларын бойына сіңірген мүкті тас қабырғаға ту сыртын тіреген. Ми мұздатар суық судан тұла бойы қалтырап, жас жүрегі көтеріңкі кеудесіне сыймай тарсылдап, атқалақтап кеп аузына тығылады. Есін енді жиып алса да есеңгіреп тұр. Бойын алған үрей басылар емес. Тек сансыраған санасына мына үйдей құбыжықтан қалай құтылам деген бір саңылаусыз ой соғып—соғып өтеді... Сусоқты мүк қабырғадан жон арқасын ызғар қарып, ықтасын астында балғын төніп бұлақтың тастай ағыны шаймаса да тірсектері дірілдеп, башпайлары қатып—семіп қалған бойжеткен бойын алған қорқыныштан өз—өзін билей алар емес—ті.

Аузы икемге келмей, иегі дірілдеп, ақ тастай тізілген тістері сақылдап тұрған Бұлабикенің атыздай көзі тастағы жарық дүниені анық аңғартқандай аппақ ағынның кенет түсі қашып, қошқыл тартқанынан секем алып, жүрегі мұздап кетті. Жағы да қарысып қалды. Сөйткенше ағынды жара малмандай жүн—жүн қос қол көрінді. Бұлабике де белгісіз бір сұмдық күш қозғап, қабырға жартасты іргелей жылыстап берді. Суық тер жапқан сімтік тұмсығын сұғына Айқоңыр да ене берді. Ол ағын жуған жанарын бір ашып, бір жұмып алғашқыда ештеңе байқай алмады. Ыңыранған күйі қабырға асты — бойжеткен жасырынған кең қолтық ықтасынға озды. Бірақ бұл іздеген жан иесі жоқ боп шықты... Сарқырама түгін жыға шайған әккі хайуан оқыс ақырып жіберді де, жарықты күргейлеген ақ тұман ағынға қарай ұмтылды.

Ол бұлақ ағысын бойлай, ұры қолтықты құлдай, ақ қоянша ағып бара жатқан Бұлабикені бірден шалды. Бойжеткен белуардан шалғында жүзіп барады екен. Алдында бірақ қорғандай құрсауланған табиғи тосқауыл — тырнақ аршымас, тұмсық батпас итмұрын—ырғай, ұшқат—қарақат жынысы. Атқыбұлақ суы сол жынысқа жымысқылап еніп кететін. Сол жыныста жасырылған мұның да уақытша жатағы бар.

Зәресі ұшқан қыздың соңынан су шайған түгі жылтырай, қызынған денесі салқындай қорбаңдаған Айқоңыр сасатын емес. Оның бойын борықтай сиқырлы мүсін арбаған күдіретті сезім еліктіріп қана қоймай, екі аяқты пенденің әлсіздігін нақты сезінген инстинкті сенім пайда болған еді. Иен қолтық ішінде өз үстемдігін сезінген хайуан иесіз жанның қорғансыз күйін қызықтағандай күлің—күлің ерген. Өз—өзін ұмытып, сиқырлы сезімге бой алдырды. Бойжеткеннің балғын тәні балдай тартып, балбырай иіп, ағзасы асқан. Айқоңырдың нәпсісі қозып, баба сезім — аң сезімі оянды. Тексіз сезім еркін билеп, жетегіне ертті.

Айқоңырдың арсалаңдай жүгірген алпамса тұлғасынан Бұлабикенің біржола құты қашқан. Басы ауған жаққа бұлдырықтай, бағдарсыз беде берді. Шыбын жанын үрей иелеген бойы жанұшырған. Ақтер—көктерге малшынған пенденің есі ауа, өкпесі жана безек қақты. Төбеден тік шаншылған өткір сәуле астында, желеміксіз тымық қолат

ішінде бас жасырар, жан сауғалар жер жоқ еді... Қалай қарай бұрылса да кескестеп, күжілдеген құбыжық шыға келеді. Әлде есі кіресілі—шығасылы бойжеткеннің өзі білместікпен Айқоңырға қарай бұрыла ма, әлде әккі аю алдын орап үлгере ме — ол жағы жұмбақ... Әйтеуір түймедей көзі жылытылдап, өңменінен өте тесілген сүк қақ маңдайдан қадалады. Беткейдің сиыр жалақ күреңшесін кешкен Бұлабике еріксіз жалт береді. Өкшесі аюдың көз алдында ағараң қағады. Қолтық табанындағы көк шалғынға қарай қайыра салады. Шошынғаннан үні де шықпайды.

Май тартқан толық денесін қозғаған Айқоңыр да сыр берген. Ол да алты айрығынан тер құйылып, көмейіне май тығылып, ілгерінді—кейінді кеткен. Қайта жүндес аюдай емес, лыпасыз төнін шалғын сыйпаған адамға жеңілерек... Өкпесі өшпесе, от тигендей жүгіре берері хақ.

Осыны сезгендей Айқоңыр да барын салып, айлаға көшті. Ол Бұлабикені Атқыбұлақ құлаған кереге жартастың бір жақ қапталына қайырып әкеліп тіреді. Құлжа ғана құтылар жақпар—жақпар жалаң жартас жолын бегеген Бұлабике төніп кеп қалған қорқынышты хайуаннан үрейі ұшқан күйі бетін басып отыра кетті. Сол бойда теріс бұрылып, қара тасқа тас кенеше жабысты. Тілі тұтылып, иығы ғана діріл қақты. Жұмылған көз қиығынан жас саулап, ес—түссіз ел—сел күйге енді. Бар дүниеден күдер үзіп, өз—өзін ұмытқан.

Қарсыласуды күткен хайуан қыздың үн—түнсіз қалғанына танданғандай состиып тұрып қалды...

Бағанадан ырсылдап қалған Айқоңыр сәл—пәл тыныс та алды. Оның да жүрегі жанып, бойы қызып, қаны тасып кеп соқыр сезім—сауаны қызынған төнін қытықтап, ағзасына тоқтау салдырмай тұрған тұғын. Аю еріксіз қолын созып, қатқыл алақаның қыз жауырынына тигізген. Сол бір сәт дірілдеген жауырыннан тараған әлде бір толқын аюдың тұла бойын жай ұрғандай етті. Ұлы бойына толқын жүгіріп өтті... Тұлдай төннен құдіретті толқын ұрған Айқоңыр шыдай алмады білем, жойдасыз алақанды қос қолын жерге түсіріп: “Уәж—ж!..” деген түсініксіз дауыс шығарып, қыздың ту сыртынан тершіген суық тұмсығымен емірене иіскелеп, қалың тілімен жалап—жалап алды. Бірақ баяғыдан басы қаңғып, есі шығып кеткен

Бұлабике былқ еткен жоқ... Тұттай жалаңаш тәні тітіреп, жүрелеген күйі қалтырағанын қоймады.

Айқоңыр ағаш қуысынан бал немесе илеуге басқан алақанын кеулеген құмырсқаны жалағандай, қыздың қалақтай жауырыны мен жонын ұзынынан жалдай жалады. Бойы да шымырлап қоя берді... Тақ осы сәтті күткендей құлақ түбінен жарылған оқыс үн жыртқыштың миын шағып жіберді. Ол оқ тигендей дүр сүлкінді. Жыртқышқа тән жылдамдықпен жалт бұрылды.

Бар—жоғы есік пен төрдей жерде әлекендей жаланған әлде бір екі аяқты тұр. Қолында ұзын селебе. Қасында кержақтық “орыс” бесатар жатыр.

Бұл — Ұлар — Ұларқан аңшы еді...

Тәнін шымырлатқан тәтті толқынның қайталанбас сәтін бұзғанын қызғанғандай Айқоңыр да ақыра ұмтылды. Еңгезердей аңшы жігіт ақ төсті алып қара аюдың алдында көпе—көрнеу кіп—кішкентай боп көрінді. Бір ғажабы — әлгінде ғана қос аяқтап тұрған төбедей тұлға төменшік тартып, жемтігіне жекпе—жек шабарда қос аяқтап алып, қос қолмен ұмтылатын аю атаулыға тән айламен емес, аңшыға қарай молақ мойнын соза, тұмсығын ала жүгірді. Аңшы да сасып қалды. Бірақ бір қырына қарай барысша қарғып кеткен аңшы бойын жиып алды.

Ақ төс қара Айқоңыр да қапы қалып, қызыл өңеші көріне қайыра салды. Ол енді өзіне тура келген ажалдан қорғанам деп шапты... Әлгіндегі алмағайып сезім сап тиылып, адаммен бетпе—бет жолығудан жүрегі ұшатын, сезімі сескене сыр беретін тағы хайуан аяқ астынан айла—шарғысыз атылды. Сондықтан да сасқан аю әлеуетті қолдарын созбай, азулы басын ала жүгірген. Соның сазайын тартты да.

Көзсіз ұмтылған кішігірім үйдей қара аюдың сімтік тұмсығы үстін ала оңды—солды тартып өткен Ұлар бір бүйірге жалт берді. Күн сәулесіне екі жаны шағыла жалт—жүлт еткен жеңді білектей селебе жыртқыштың қара тұмсығының үстін ала сойып—сойып түскен. Жұқа терісіне дейін даладай қып ырсығтып, салбыраған ұртын қоса тіліп түскен сом селебе жарасынан қара қан бұрқ етіп, Айқоңырдың жүзін жуып кетті. Қоңыр көзін де қан басты Ауырсынған аю ұры қолтықты басына көтере айғайлап жіберді.

Ауырсына ақырған ауыздан апақ тіс, қызыл көмей көрінді... Апандай ауыз атандай шақырды.

Ұлар болса Айқоңырдың кезекті шабуылын асықпай күткен. Аңшы қара аюды оп-оңай-ақ алатынына сенімді еді... Бірақ алып Айқоңыр ауырсына ақырған күйі кенет жалт берді. Сол бетінде теріскей бетке жүз бұрды. Аса тік келген теріскей — құлама қия ғана емес, ит тұмсығы батпас жыныс та еді. Самсаған самырсын да мол өскен. Бағана Айқоңырды көргенде осы беткейге құла құнан да тұяқ тірей ұмтылып, шыңғыра кісінеп бой жасырған тұғын. Енді қара аюдың өзі жолындағысын жапырып, жан сауғалап зытып жоғалды... Жасыл жапырақ бетіне қошқыл қан ұйып қалды.

Ақ төсті алып аю жынысқа бой жасырғаннан кейін ғана аңшы қара тасқа қынаша жабысқан жалаңаш жанға бұрылған. Бүктіскен борықтай бейненің қолаң шашы қобырай жұмыр иығын, жұқа жаурынын жауып, қима белден көк шөпке төгіліп, көз жауын алған бөксесі бұлтия қалыпты. Аңшы Ұлардың бұрын-соңды әйел баласының ашық мүсінін көрмеген жанары тайғанақтап, жыртқыштан бүлк етпеген жүрегі тапырақтап, қарадай дымы құрыды. Аңырып аз-маз тұрды. Ұрлана қысылды.

Кенет нық қадаммен адымдай басты. Үстіндегі кеудесі қиық келген кең қолтық, арқар тері шолақ шапанын жүре шешіп, жүзін суық жартасқа басқан жанға жапты. Саусақтары жартас жақпарларына сұғынған әлгі әйел заты мұны сезбегендей сұлық кейіп танытты. Тек тері шапан ғана тоңған торғайдың қауырсынындай дір-дір қақты.

Сонда ғана аңшы иен тұйық ішінде албастыдан өрмен аюдан бейкүнә пенденің періштесі шошып, үрейі ұшып, тіл-аузы байланып қалғанын түсінді. Қарулы аңшы дереу иығынан сілке көтеріп, қан-сөл жоқ қуарған жүзді жас бойжеткеннің бетіне бажырая қарап: “Есінді жи! Есінді...” деп дауыстап та жіберді. Бірақ бойы мұздай тән кірпігі ұйқысып, меніреудей мелшиді.

Қу ағаштай қалшиған қызға сөзін өткізе алмасын сезген Ұлар шапалақпен тартып-тартып жіберді. Жүзін жандыра соқса да шошынған жан селт еткен жоқ. Үрейден қарашықтары шатынаған күйі қарақат көзін жұмды. Құланның таңындай күн сүймеген, шеңберек атқан қос анары діріл қақты... Бір мезет аңшы бойын солқылдақ тал тартып өткендей

шымырлаған толқын жүгіріп, жанары да жарқ етіп, іле жүзін нарттай қызу шарпыды. Жиырма бес жасар жігіттің жүрегі асаудай тулап, тамағына толқыған бір ыстық түйнек тірелді.

Ол серейіп тұрған қызды тік көтеріп алды да, сарқырамаға қарай жүгіре басты. Сол бойы су тасқынына тосты. Тәнін суық су тігіреткен жан қарулы білек бойында балықша бұлқынып, шыңғыра айғайлап жіберді. Су астынан күн көзіне көтере шыққанда да Бұлабике аңшының бет-аузын сабалап, мән-мағынасыз шыңғыра берді. Бетімен безе жөнеле ме деп, Ұлар да жалаңаш жанды босата қоймады.

Қыздың өлі де өз-өзіне келе алмағанын білген жігіт тақымынан ала көтеріп, қол-аяғын ербендете жерге дік еткізіп, білегінен бір қолымен мыти ұстап, тағы да жүзінен алақанымен жалатып-жалатып қана өтті. Қыз үні де сап тиылды. Кірірге тесік таппағандай қос қолдап бетін басты... Алдында аю емес, адам екеніне, түсі емес, өңі екеніне зердесі жетсе керек.

Аңшы бойжеткеннің көгеріп қалған балғын білегін жайлап жіберді. Көкмайса үстінде жатқан қыздың киім-кешектерін тез жиып әкеп, тайжақысын жауырынына жапты. Бұлабике де тез киінді. Ұлар да селебесін беліндегі шақпақты, оқшантайлы кісесіне ілінген былғары қынынан суырып, сарқырама суына шайып алды. Жеңіл елтірі бөркін шешіп тақыр басын, аузы-мұрны мен шынтағын, ат үсті шыдамды өгіз былғары, екі қабат ұлтанды саптама етігін сумен шайып-шайып өтті. Бесатарын иығына ілді.

Үн-түнсіз киінген қыз аз уақытта сақадай сай болды. Қолма-қол тіл қатысуға бірі ұялып, бірі бата алмай жасқанысқан... Бірақ ойды жоқта ажал аузында тәңірінің өзі тілектес боп ұшырасқан екеу ұзаққа бармай. көлімөға келісті.

БІРІНШІ БӨЛІМ

ҚИЯДАҒЫ ҚҰМАРТҮ

I

Теріскейі тік, күңгейі қия беткейлердің басын түйістіре қосқан, бүйен ауызды бұлағы басынан құлаған жақпар—жақпар жалама, алып жартас керегелене керіліп, тек етегі ғана құлдилар сай боп біткен торсықтай тұйық іші тымырсық қалпы.

Тамыз жаңа туған. Төсінде ызғар қарыған Алтайдың бұл ылғар шеті шілде қызуынан айырыла қоймаған кез. Жаз да жел—құзсыз жайлы. Жауын—шашын аз, қарлы—бұршақ соққан жоқ. Соның да салдарынан Атқыбұлақ секілді ұры қолтық—тұйықтар, сай—шатқалдар ішін бүк қысып, түнде ғана тыныс алатын.

Бүк бауырға түсіп, бөгелек ызындаған желеміксіз тұйықтан аңшы жігіт тезірек аттануға тырысты. Алып аю елесінен үрей билеп алған бойжеткен де жан—жағына жалт—жалт барлай қарап, бір орнында тұрақ таба алар емес. “Өлімнен ұят күшті”, аңшы жігітке де тура қарай алмайды... Жай күнде жарқылдап тұратын жанның жүзі шіркеулі, тілі күрмеулі.

Алғашқы сәттегідей емес, қыз киініп, өз—өзіне келіп, сабыр орныққан соң аңшы Ұлар да әлде бір әбес қылық жасап қойғандай қысылып, төменшік тартқан. Екеуі де бір—біріне ұрлана көз тастасқан. Біртін—біртін бой үйрегісті. Ширыққан сезім, алабұртқан көңіл бастыға келе жігіт қызға, қыз жігітке жанар тіктеп, сана сала қарасты. Екеуі де ажал торыған Атқыбұлақ басынан аттануға асыққан.

Атанның жілігіндей атпал азамат құру—құрулап

алып, ысқырып—ысқырып қалды. Күнгейдің селдір қарағайлы беткейінде соны шалып, бой жасырған тұрқы биік құбақан айғыр кісіней желіп келді. Келе иесіне тұмсығын жанастырып, оқырана иіскелеп, балаша еркеледі. Бәрінен де жылқышы қыз Бұлабикені айран—асыр таң қалдырған құбақан қылығы емес, сүйқылтым жалынан жалпақ сауырына дейін жабудай жайылған теңбіл шұбар барыс терісі еді...

Жартас түсті қара жон, бауыры қылаң, бүйірі шұбар жазғы түкті қар барысының бас терісі ат жалынан аса салбырап, ал керіскедей керіле созылған төрт тірек сирақтары ат бауырына төгіле салақтап, бітеу сойылған алақан табанындағы қара тырнақтары қияқтай иіле тарбиып, үкідей үлпілдек жүнді ұзын күйрығы жер сыпыра шұбатылып жатыр.

Бұлабикені әйел затына тән жеңсік құмарлық жеңді білем, жұп—жұмсақ жүнінен аялай сипай берді. “Қандай керемет!...” деген сөз де шығып қалды. Сол—ақ екен қыстыққан тынысы да ашылып қоя берді. Ұлар да өзін жеңіл сезініп, бойжеткеннің даусы дірілдемей шықанына, аюды ұмыта бастағанына сенімі артып сөзге араласты. Қорқыныштан ойпыл—тойпыл қыз көңілін де аулағысы келген.

— Құзғындының серісі ғой, кеше атып алдым.

— Аңшы ағасы, барыс атаулыны тұңғыш көруім. Сіз болмағанда барыс қана емес, жарық дүниені де тап қазір көре алмас едім... Сізге өмір бойы қарыздармын. Өмірім қарыз... өтелмес қарызбын, — деп күрсінді Бұлабике, — қалауыңыз білсін!

“Қалауыңыз білсін!...” деген құпия сыр сақтаған сөз аңғарын аңшы Ұлар анық түсінді.

— Олай деме, қалқам, тәңірі кез қылды... — деп, аңшы сөз таба алмай сасып та қалды. — Қара пәледен құдай сақтады. Ел—жұртсыз иенге қайдан кеп қалып жүрсің? — Әңгімені басқа арнаға бұрып жіберуге тырысты. — Жылқының қышқыра кісінегенін естіп, оның теріскей жон үстімен ер—тұрманымен шошына жортып бара жатқанын шалып қалып бұрылдым. Иенде иесіне бір жағдай кез болды ма деген күдікті сезім алып келді. Қайта

дыбыс берген жануарға қарыздармыз... Әйтеуір, жолымыз болды.

— Өткенде саяқ сәуірікті қарап жүріп, осы бұлақ үстінен шыққам. Содан келгіштеп кетіп едім, — деп қыз ұяла төмен қарады.

Бойжеткеннің жебедей кірпіктерін жерге қадағанына көңілі тоя:

— Мұндай маңға жалғыз келуге болмайды, — деп Ұлар өзін еркін сезінді. — Аю аңдыған екен сені... — Осы бір сөзді айтып қалғанына бармағын тістеді. — Атың кім, қалқам?

Қыз да:

— ...”аңдығаны” несі, аға? — деп құлағын түріп, барыс терісін сыйпаған саусақтары қолма-қол қалтырап қоя берді.

Бұған тіктеле қарады. Қарақат көздерінде үрей ұялап, сүп-сүйір біткен сұлу тұмсығы үстіне шып-шып суық тер шығып, желбірі қусырылып кетті.

— Иә, аңдыған екен, — деп Ұлар амалсыз айтуға көшкен. — Аю албаты адамға шапшайды. Байқаусызда адам қақ төбесінен түсіп қалғанда, болмаса — аю аптықтан бұралса... Әйтпесе қарадай тиісе қоймайды. Адамдар аңдып соңынан түссе қашып құтылуға, бой жасыруға тырысады. Қыр соңынан қуып жетсе ғана қорғанам деп шабады. Ал саған неге шапқанын ... түсіне алмадым.

— Сонда мені аңдып отырған ба? — Қыз үні үрке шықты. — Ағасы-ау, оның менде несі бар? Жаным түршігіп барады. Кетейікші, аңшы аға, кетейік тезірек!

— Қазір-қазір, сен Сумылтыққа мін. Қорықпа, қорбаңбай кетіп қалды. Ол енді оралмайды... қорқады қалқам!

— Жоқ аға, ол неге аңдып жүр? Мені Бұлабике дей беріңіз... Аңшы аға, аю адам аңди ма екен? Бұлақ басынан күткен ғой, — деп, Бұлабике Сумылтық жануарға машықты қимылмен сарт ете түсті. Ұлар қызды қолтығынан демеп те үлгермей қалды.

—... Аға, — Бұлабике айғыр тізгінін қаға қайта сұрады, — мен суға шомылғанша күткен бе сонда?

Ұлар да нақты жауап қатты.

— Бұлабике, аю саған жемі ретінде шаппаған. Ол өзі қызық аң ғой, кейде адамша ойнайды да... Жұмбақ аң. Саған қалай десем екен...

— Жасырмаңыз, аңшы аға!

— Жасырып—жабары жоқ. Хайуан қызықса керек... Адам да аюға ұқсайды ғой, аю адамнан азған дейді үлкендер. Бәрі де мүмкін. Сені қуғаны — жейін деп емес, адам тәніне қызыға құмартқанынан... Мұндай жағдайлар бұрын да кездескен ғой. Аю адамды алып кетіп, үңгіріне жасырып, жауырынын жалап жүн шығарып, жабайы жан қылып алғаны туралы аңыз да бар емес пе,— деп Ұлар жұбата сөйледі.

Бұлабике болса, көңіліне күдік түйіп қалды... Аю боп көрінген осының өзі емес пе деген қаңғырған ой да соғып өтті.

Олар Кіші Қаражалдың құлдилар тұмсығы тұсындағы жасырын тұйықтан қарағайлы орман бүркеген белеңге көтерілгенде, күн де екінтіге еріне еңкейген. Қиғаш түскен күн сәулесі орман ішіне себезгілеп, ақ нұрлы сағым сумандаған. Соны басын ырғап, шырша етегін сыйпап самал соққан. Әлде қандай аң соқпаққа түскен екеу ауылға қарай тартты.

— Ұлар аға, — деді Бұлабике, — Сумылтығыңызға салмақ салсақ па деймін, мені құла құнан бір жерге тастап кетті. Әйтпесе сүйреп, сүйегімді шашып кетті деп, ауыл атүсті әбігер болып жатыр ма — кім білсін?

— Иә, қазақтың ажалы аттан ғой, құла құнаның терге малшына тура ауылға барса, онда жазым болды ма деп, шапқыласып жүргені анық. Мінгесіп—ұшқасып біз жеткенше де біраз уақыт өтер.

Қыз артына мінгескен — барыс терісі үстіне қонжиған иесін тарпаң текті Сумылтық ауырсына қойған жоқ. Бастарын бұтақ қағып қалмас үшін еңкейісіп алды. Аңшы жігіт он жеті жасар Бұлабикенің қыпша белінен құшақтаған. Ұлардың бойын бұлақ басындағыдай қызулы жұмбақ толқын соғып өтті... Аңшы алақаны да қыз беліне қол салған сәтте бойжеткеннің оқыс дір ете қалғанын сезді. Ұзын мойнын қысқарта, иығын селк еткізе қымсынғанын да ту сыртынан байқап қалды.

Сұңғыла сезім ауанын сездіргісі келмегендей желе шоқытқан Сумылтықты тебініп—тебініп қойды. Тарпаң текті тұрықты жануар қамшы тигізбес әдетімен жылып берді. Қарағай арасынан себездеген селдір сәуле селкілдеп қалып жатты.

Қой қоралана жатардай аумақты алаңқайға шыға бере Бұлабике Сумылтықты кілт тоқтатты. Жан—жағын қоршай өскен қалың қарағайлы алаңқайдың шетін ала шаңырақтай шалқайған мүйізді бұғы мен марал бұзауын емізіп тұр екен. Олар бұзауының мамықтай маманы кергілеп, сүйсіне созғылап жатқанын қимады ма, бұлардан бір мезет қауіп күтпестен селт етпей, құлақтарын ғана түрді. Сумылтық та солығын баса алмай тыпыршып, қамыс құлағын қайшылады. Екі жағы да бір—бірін үнсіз күтісті.

Кер бұғы, ақ марал, құба бұзау үшеуі бұл үшеуіне елендей қарап, мәрттіктерін сынап әрі—бері тұрды да, әп—сәтте сынапша аға жоқ болды. Бой жасырар бурыл орманға сінді.

Сонда ғана:

— Бұлар менің маралым, — деді Бұлабике қуана. — Үнемі осы маңда жүреді. Бұрын ұзақ тұратын, аса үрке қоймайтын. Бүгін сендерден қорықты...

Өзінің маралға деген махаббаттан аңдаусызда аңшыға “сен” деп сөйлеп қойғанын сезіп, тілін тістей қойды.

— Маралдарың әдемі екен, — деді Ұлар да. — Маралдарыңа мен ие болсам деймін бұдан былай... Ақ маралдың орман ішінде жалғыз—жарым қалмасына кім кепіл. Оның еркін жүргені керек, — деп тұспал тастады. — Ақ маралыңа да, ақ тілегіңе де ортақ болсам деймін, — деп және қосып қойған.

Бұлабике “ие болсам деймін” деген тұспал сөздің салмағын бірден—ақ түсінді. Теріс қарап отырған күйі бір қызарып, бір бозарды. Бағана бұлақ басында бойын жиып алғанда—ақ атпал азаматқа деген арқа сүйеушілік сезім бас көтеріп қалған еді де, енді сол шынайы сезім сүйсінерлік күйге ауысып, қыз жүрегін билеп алды. “Жоқ” деп жауапсыз қалдыра, “кет” деп кеудесінен итере сала алмайтынын да түсінді. Тығырыққа тіреле Сумылтықты тебінді.

— Бағана бұлақ басында “қалауыңыз білсін” деп едім,

сол сөзім — сөз... — деді Бұлабике булыға. Көкірегінде құпия қылау, қыстыққан өксік барын да булыққан үнімен білдіріп қойды.

— Ақ сөзіңе мен тұрдым, Бұла, — деп Ұлар ойланып қалды...

— Кешір, қалқам, тар жолда айтар сөзім емес еді, өзіңе деген риясыз көңіл шыдатпады... Шын тілегім осы.

Енді екеуі де үнсіз тынды... Құбылмалы ой қуды.

Сумылтық жануар ғана желісінен танбай келеді. Кешікпей Кіші Қаражалдың Үлкен Қаражалға асар қимасына жақын отырған тымбай* ауылының үстінен шықты. Бұл — Бұлабике ауылы, Қызырбайдың қонысы. Бұлабике де Қызырбайдың қызы. Бұлабикенің үш ағасы да осында.

Бие байлап, қаздай мамырлап отырған ақ шаңқан ауыл үстіне түспеді. Бұлабике түсіртпеді. Аңшы Ұларды ауылдан қозы жайылым жердегі тұяқкешті дөң үстінен, селдір қарағай арасынан қайтарды. Барыс терісін де байлатпады. Ішіне сыр бүгіп кетті...

Ол ауылға қарай жүгіріп ала жөнелгенде, соңынан аңшы жігіт қызыға да, қызғана да көз салып, көңілі марқайып тұрды. Бұлабике ұзап кеткеннен кейін күлік беліне қонды. Кіші Қаражал етегін ала бауырлай Жүндіқарағайға қарай суыт жүрді. Жүндіқарағайдың уқорғасынды бұлақ басында жападан жалғыз тігілген отауына, отаудағы анасына асыққан. Анасына да айтары бар: Бұлабике жайы... Қанжығасы да құр емес. Алтай серісі — барыс байлаулы. Өзі талай оқталып барса да жолы болмаған Құзғындының қыран қалықтаған қармұзды мұзартының сыйы ғой. Жолы болды. Бәрінен де Атқыбұлақ басында жолығысқан ажалсыз арудың мұның тілегін сырт теппегенін айтсаңшы! Алтайдың ақ төс қарасына да мың да бір рахмет!

Барыс құйрығы жыландай сумаңдаған салт жолаушы кешкі салқынмен көңілі толып, жүзі жанып жөндей түсті. Сумылтық та иесі ығына жығыла жүрдектікке салынды. Үйге қонаға жетуді межеледі.

* тымбай — ру аты.

II

Төні жаралы, жаны үрейлі Айқоңыр Атқыбулақ басынан алысқа ұзап кетуге тырысты...

Атқыбулақ басындағы адаммен айқас — Айқоңырдың екі аяқтымен тұңғыш түс шайысуы, азу көрсетісуі ғана емес, түймедей көзіне ажал елестеп, жаны қыстыға қызыл үрей билеуі еді. Ұшқын атқан жанарына кеңсірік үсті қаны шашырап, қызыл қан қуатын алып, сезім—сауанына ұлы үрей ұялатқан да, Айқоңыр алды—артына қарамастан қашқан. Терісі жұқа кеңсірік сүйегіне жеткенше сойып түскен жара да жанына батып кеткен. Майлы ұртын ала қамсаулай, айқыш—ұйқыш орай тілген суық селебе ызғары кетпей, уыты қайтпай қойды.

Ол қорқыныш қуалап қашқан беті Кіші Қаражалдың күн түспес салмаларына суыт тартты. Аң мен құс қана мекендеген бұл маң иентін. Атам заманғы ағаштар мен бұталар ұсақ аң—құстың ырғын мекені, адам аяғы мен мал тұяғы жете бермейтін тұмса өңір еді.

Қара тұмсығы жоса—жоса қанды Айқоңыр-сала—сала салманың біріне іліккенде қызыл іңір ауып, алқара аспан жүзінде сырғадай ай көтерілген. Ай сәулесі астында Айқоңыр ашыған тұмсығын ауырсына суға тықты. Тұмсықтағы жараны тілімен жалай алмай қор болып, тек бұдыр—бұдыр алақанымен сыйпалағаннан жара аузы қатпай, қан құйыла көп кеткеннен басы зеңген хайуан тау суынан сергіп қалды. Суық су ашыған төніне шипа, ауырсынған жанына дауа болды. Өзінен басқа бұл маңда мінез танытатын жыртқыш жоғын білетін ол анда—санда ақырып та, түн тыныштығын бұза төңіректі жаңғырықтырып та алады.

Түн ортасы ауғанша өзен ішінен шықпаған Айқоңыр ақыры күндізгі күшті сезім — құмарлық пен қорқыныштан соң, осы араға дейін қаны сорғалай жүгіре басқан ауыр жүрістен кейін қалжырап шаршады да... Ол оңашарақ қорлана өскен қызылқат арасына барып, жатар орнын иіскелеп алып, бірер тырнады да қисая кетті. Мұздай су шайған танауы тоңып, тұмсығын қос қарының арасына тыға жатты. Әбден әптер—тәптері шыққан аюдың

тез—ақ көзі ілініп кетті. Сәлден кейін өлі ұйқыға шым батты. Шым батты да қорылға басты. Қорылға басысымен тұманды түске енді... Төтті түс тырп еткізбестен табандап басып алды.

Алдымен аппақ тұман тұтты. Ақ тұман ішінде Айқоңыр өзін сондай жеңіл сезінеді... Сүттей өлем сиқырлы тартып, хайуанды еліктіре елітіп алған. Ол ұшып жүрген сияқты. Қара жерге табандары тиер емес.

Әлде бір жеңіл бу ма, су ма төбесінен төмен қарай құйылады. Бұл рахат бір күйге бөленеді. Бой—бойы бусанғандай, балбырай иігендей. Санасыз хайуанның сезім—сауаны ғана сүйінгендей.

Сүттей сиқырлы өлем сұйқылтым тартқан. Түссіз бір дүние пайда болды. Әлде бір ақшыл елес алыстан шаңытқан. Әлгі елеске еліккен Айқоңыр жетем деп тас түйінді. Бірақ жете алмай жаны қинала күйінді. Сондай бір жұмбақ сезім өзіне тарта елтіткен. Елтіте келе еріткен.

Әлгі елес жақындай келе таныс сұлбаға айналды. Ол сұлба — Атқыбұлақ басында өзі үш күн аңдыған әсем қыз тұлғасы болып шықты. Таныс тұлға жыртқыштың жанына жақын жұмбақ тәнге айналды.

Жұмбақ тән жанарынан жырақтамай, қайта жыландай билеп, жыртқышқа жақындай түсті. Жақындаған сайын Айқоңырдың жүрегі тулап, жаны мұрнының ұшына келді. Сол—ақ екен қара тұмсығы ысып қоя берді. Түгі жұқа тұмсық терісін кенет найзағайдай от қарып—қарып алды... Қарып өткен күйікке шыдай алмаған аю шапалағымен тұмсығын ала тартып қалды. Айқоңыр ауырсына оянып кетті...

Түйме көзін ашып алған. Ай батып кеткен бе, тас қараңғылық үйіріліпті. Жұлдыздар ғана жырақтан жымындайды. Селебе сойып кеткен жарасы ашып жатыр екен. Ақ тұман да, аппақ сұлбалы жан да жоқ... Хайуан әлде сыздаған жарасы, әлде бұлындаған Бұлабике сұлбасы әсерінен қинала гүрілдеді. Бірақ гүріл ұзаққа созылмады, ол қайта қалғып кетті. Іле жөпшенкіге оянбас ұлы қорылына бас қойды. Осы қорылдан тек күн көтеріле ғана көзін ашты. Тұмсығы ашығанын қоймапты. Орнынан ошарыла тұрған тағы суға қарай қозғалды.

Әлі де қарақотырланған жарасы тобарси айырылып, қошқыл қан шып-шып шығып, ырсығған тілікке тілі жетпей, жарасын жалай алмай қиналған Айқоңыр ағынды суға тұмсығын малды. Кешегі суық судан қан тоқтаса да, тұмсық кезігіп кеткен еді... Өзі кішкентай жанары ісінген бастан көртішқан көзінің жасуындай боп жұмылып қапты.

Зіл тартқан басын мұздай суға малып-малып алысымен, миы солқылдап-ап жөнелді. Ісінген бас, сақылдаған тіс тұла бойын ширықтырып, өзі қызынып тұрған төнін алау-далау етіп жіберді. Оның әп-сәтте ыстығы көтеріліп кетті. Селебе уыты ма, жара кезігі ме — хайуан өзін қоярға жер таппады. Алып-ұшқан алып жыртқыш қонжықтай жеңілтектеніп, бауырынан келетін тау өзеніне қойып кетті.

Әлден уақытта түгі малмандай болып судан шыққан Айқоңыр ықылық атып, қалтырап-дірілдеп жағада шоңқиып отырды. Ыстық күн қыздырған денесі сонда да тоңғанын қоймады. Нәр сызбаған көкөзегі де сазды. Ол еріксіз орнынан тұрды. Нәрлі шөптің тамырын, қарақат жемісін теру үшін молақ басы зеңіп, миы солқылдап тұрса да қозғалды.

Тұманйтқан көзінің алдында түсінде көрген елес пайда болды. Айқоңыр амалсыз ерді. Оны елес ертіп кетті... Осы бір елес алып аюды енді өл-өлгенше ертіп жүретінін, түнде түсінен шықпай, күндіз көз алдынан қиястайтынын дәл қазір ауру хайуан нақ сезіне алған жоқ.

Ол елес ырқына көніп, елес дүниеге еніп, еліге еріп жүре берді...

III

Шөп басын шық шалмас тамыздың тымық кеші түсті. Қыз бен жігіт бүгінгі қоңыр кеш тағы кездесті...

Албырт аңшы мен балғын жылқышы асыға, сағыныса жүздескен. Қатар жортқан ұялас көкжал арлан мен қара қаншықтай жондана жатқан Үлкен Қаражал мен Кіші Қаражалдың арасында сынаша сүйірленіп біткен құрғақ сайдың теріскей қапталы бауырындағы балапан шыршалар